

IV. Ma’naviy-axloqiy muhitni yaratishga tayyorlash moduli

Oila ota, ona va farzanddan iborat uchta tirkakka quriladi. Oilaning baxti-saodati ham, uning kamoli va farovonligi ham, tinchligi va osoyishtaligi ham ana shu uch ustunning bir-biriga munosabatiga, ahilligiga, yaxshi tarbiyasiga bog‘liq. Bular bo‘lmas ekan, oila tanazzulga yuz tutaveradi. Bu inqiroz esa o‘z navbatida jamiyatni larzaga keltiraveradi.

Ota-onalar bola tarbiyasida bolani mo‘tadil ma’naviy muhitda tarbiyalashi muhimdir. Ma’naviy muhit ota-onsa va boshqalar-buvisi, bobosi, opa-akalarining o‘zaro hurmat va izzatda bo‘lishlari, muayyan ma’naviy-axloqiy qoidalarga rioya qilishlariga ham bog‘liq. Agar bolaning otasi bir fikrni aytib, onasi uni ma’qullamasa, bola tarbiyasi buziladi, u ota-onaning gaplariga shubha bilan qaraydigan bo‘lib qoladi. Oila a’zolarining barchasining mafkurasi, xatti harakatlari uyg‘un bo‘lsa bola tarbiyasi yaxshi bo‘ladi.

Oilaning ma’naviy-axloqiy muhiti uning farovonligi va uyg‘unligining muhim jihatidir. Bu oilaga xos bo‘lgan va oila a’zolarining tarbiyasi va ichki e’tiqodlari asosida shakllanadigan qadriyatlar, e’tiqodlar va xulq-atvor normalari tizimi bilan belgilanadi. Bu yerda oilada ma’naviy va axloqiy muhitni yaratish uchun bir nechta asosiy shartlar bor.

Bular:

1. O‘zaro hurmat va bag‘rikenglik: oila a’zolari bir-birlarini shaxs sifatida hurmat qilishlari va fikrlar, din, madaniyat va turmush tarzidagi qarashlarga nisbatan bag‘rikenglik ko‘rsatishlari kerak.

2. Halollik va ochiqlik: oila a’zolari o‘zlarining his-tuyg‘ulari, ehtiyojlari va umidlarini halol va ochiq muhokama qilishlari kerak. Bu nizolarni hal qilish va ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

3. Individuallikni hurmat qilish: bunda har bir oila a’zosining o‘ziga xos xarakteri, individual ehtiyojlari va manfaatlarini hisobga olish muhimdir. Bu o‘z qadr-qimmati va o‘zini o‘zi qadrlash tuyg‘usini shakllantirishga yordam beradi.

4. Axloq namunasi: ota-onalar, bobo va buvilar, qarindoshlar bolalarning ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular axloqiy me’yorlar va qoidalarga rioya qilishda namuna bo‘lishi kerak.

5. Qo‘llab-quvvatlash va g‘amxo‘rlik: oila a’zolari bir-birlarini qo‘llab-quvvatlab, g‘amxo‘rlik qilishlari, bir-birlariga so‘zsiz ishonadigan bo‘lishlari kerak. Bir birlariga hissiy va amaliy yordam oilaviy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi.

6. Muloqot va birgalikda vaqt: mutazam muloqot va birga vaqt o‘tkazish oilaviy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Bu sizga bir-biringizni yaxshiroq bilish va yaqin munosabatlarni saqlash imkonini beradi.

7. Sadoqat va sadoqat: bir-biriga va oilaviy qadriyatlarga sodiqlik oilaviy munosabatlarning barqarorligiga va ma’naviy tarkibiy qismning mustahkamlanishiga yordam beradi.

8. Birgalikda ma’naviy amaliyot: ko‘p oilalar uchun oilaviy tadbir, marosimlarda birgalikda ishtirok etish muhimdir. Bu sayrga, da olishlarga, sayohatlarga birga borish, birga dam olish, birga kitob o‘qish va boshqa ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni o‘z ichiga olishi mumkin.

9. Ma'rifat: ma'rifatli oila bilim olishni va ma'naviy ko'nikma va bilimlarni rivojlantirishni rag'batlantirishi zarur. Bunga birga kitob o'qish, turli aqliy tanlov, musobaqalar o'tkazish, oila shajarasini o'rganish, bolaning bog'chasiga, mакtabiga borib turish, ularning faoliyatida qatnashish kiradi.

Oilada mehrli ma'naviy-axloqiy muhitni yaratish barcha oila a'zolarining sa'y-harakatlari va o'zaro hamkorligini talab qiladi. Har bir ota, har bir ona o'z oilasi uchun muhim deb hisoblagan ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni saqlab qolishga tayyor bo'lishi kerak.

Oilaning ma'naviy muhiti bola tarbiyasiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Chunki bola ma'naviyatini shakllantirish oila muhitidan boshlanadi. Ma'naviy ahillik qancha erta boshlansa, u shunchalik yaxshi ijtimoiylashib boradi. Shuning uchun, bola tarbiyasida turli usullar qo'llaniladi. Tushuntirish, nasihat, ibrat, namuna, mashq qilish, rag'batlantirish, tanbeh berish, jazolash metodlari bilib, o'z o'rnida qo'llanilsa, ijobiy natijalarga erishiladi.

Ba'zi ota-onalar: bolam gapimga qulq solmayapti, deya shikoyat qiladilar. Bolalarning gapga qulq solmasliklari, ko'pchilik hollarda ota-onaning obro'si yo'qligini ko'rsatadi. Ota bo'lish juda oson, otalik qilish esa, qiyin. Otaning donoligi bolalar uchun chinakam saboqdir. Ota-onalar bolalarini to'g'ri tarbiyalashlari uchun, avvalo, o'zlarini to'g'ri tarbiyalangan bo'lishlari shart.

Ota-onaning obro'si nima va oilada qanday qilib, obro' qozonish mumkin? Bolalar oldida obro'-e'tiborli bo'lish uchun, birinchidan, obro'ni nimalar tushirishini bilish muhimdir. Ba'zi ota-onalar obro'ga qo'rqtish, haqoratlash, shaxsiga tegish orqali erishmoqchi bo'ladilar. Bunday "tazyiqli obro'" - soxta obro'ning bir turidir. Atoqli sovet pedagogi A. S. Makarenko obro'ning bu turini eng dahshatlisi, deb atagan. Haqiqatan, bunday obro' bolalarni ota-onadan bezdirib qo'yadi.

Ba'zi ota-onalar "obro'ni sotib olishga" urinadilar. "Yaxshi bola bo'lsang senga velosiped, uyali telefon olib beramiz" – degan va'dani beradigan ota-onalar ham uchrab turadi. Bu toifadagi ota-onalar bolaning yaxshi xulqini sotib olmoqchi bo'ladilar. Bunday sharoitda bolalar ota-onalaridan hamma narsani iltimos qilib, undirib olish mumkin, degan fikrni o'zlashtirib oladilar.

Shunday ota-onalar ham uchraydi-ki, ular bolaga, faqat rasmiyatchilik bilan munosabatda bo'lish orqali obro' orttirishga harakat qilishadi. O'z maqsadlarini amalga oshirish uchun ular qildan qiyiq qidirishadi. Bu xatti-harakatlarini keltirib chiqargan asl sabablardan ko'z yumishadi. Bolani begonalar davrasida kalaka qilishadi, uning yurish-turishini cheklab qo'yishadi, bo'lar-bo'lmasga tanbeh berishadi, arzimas harakati uchun jerkib, siltashadi.

Farzndlarga nuqlu nasihat qilaverish ham hozirgi globallashuv zamonida to'la samara bermaydi. Uzundan uzoq o'git-nasihat, mayda gaplik, ezmalik bilan bugungi o'g'il-qizlar o'rtasida haqiqiy obro' qozonib bo'lmaydi. Ota-onaning butun hayoti, ijtimoiy burchga bo'lgan munosabati, mehnatsevarligi, o'z ota-onalari oldida farzandlik burchini qay darajada o'tayotganligi, oilasi haqida qayg'urishi, pok va vijdonli bo'lishi, odamlarga mehribon va jonkuyarligi ular qozonadigan obro'ning asosidir.

Ota-onalar bolalarga hamma tomondan ibratli bo'lishlari zarur. Ular bolalari uchun eng yaqin, eng aziz kishilar. Shuning uchun, bolalar ota-onalariga taqlid qiladilar, ularga o'xhashga intiladilar. Bola o'sib borgani sari, aqli ko'p narsaga yetadigan bo'lib qoladi.

Ba'zi masalalarda kattalar bilan kelisha olmaydi. Kattalar buni o'jarlik, o'zboshimchalik, deb tushunadilar va bolalarini nohaq jazolaydilar. Tarbiyadagi bunday xato bola qalbini jarohatlaydi va ota-onas obro'yiga putur yetkazadi.

Afsuski, ota-onalar o'z bolalari oldida hech qanday obro'ga ega bo'limgan hollar ham uchrab turadi. Bolalarning har qanday injiqliklarini darrov bajaruvchi, o'z talablariga mantiqsiz qarovchi, bolaga bugun biron narsani qilishga ruxsat berib, ertaga, xuddi shu narsa uchun jazolovchi ota-onalar ham bor.

Oqilona talabchanlik, nazorat, kuzatuvchanlik, bolaning hayotiga doimo e'tibor berish, qiziqish, haqiqat – obro'ning chin ifodasiidir. Haqiqiy obro'ga erishmoqchi bo'lgan har bir ota-onas qimmatli vaqtlanini o'z farzandlaridan hech qachon ayamasliklari kerak. Ota-onalarning o'z farzandlariga, oilaning boshqa a'zolariga (buvi, buva, kelin va boshqalarga) mehribonligi obro' orttirishning eng muhim yo'llaridan biridir.

Ilmiy va amaliy tadqiqotlar turli xil shakllarda va zo'ravonlikda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan oiladagi zo'ravonlikning bir nechta turlari borligini ko'rsatadi. Siz ularning birontasiga yo'l qo'ymasligingiz kerak. Mana ulardan ba'zilari:

1. Jismoniy zo'ravonlik: bunga boshqa oila a'zosiga zarar yetkazish uchun jismoniy kuch ishlatish kiradi. Bu turtkilash, zarbalar, tarsaki, itarish, bo'g'ish, qurol ishlatish va jismoniy tajovuzning boshqa shakllari bo'lishi mumkin.

2. Hissiy yoki psixologik zo'ravonlik: bu zo'ravonlik turi bo'lib, unda bir oila a'zosi jabrlanuvchining ruhiy va hissiy holatiga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan so'zlar, qiliqlar, imo-ishoralar yoki boshqa usullar yordamida boshqa oila a'zolarini kamsitadi, tahdid qiladi, nazorat qiladi, bezorilik qiladi yoki majbur qiladi.

3. Jinsiy zo'ravonlik: bunga er va xotin orasidagi istalmagan jinsiy harakatlar, jinsiy harakatlar uchun bosim, zo'rash yoki oiladagi jinsiy zo'ravonlikning boshqa shakllari kiradi.

4. Iqtisodiy zo'ravonlik: bu zo'ravonlikning bir turi bo'lib, unda er yoki xotin oilaning moliyaviy va resurslarini yakka nazorat qiladi. Bu esa turmush o'rtog'ini tirikchilik vositalarisiz va zo'rlovchiga bog'liq holda qoldirishi mumkin.

5. Ijtimoiy yakkalash zo'ravonligi: zo'ravonlikning bu turi oila a'zosini ijtimoiy tarmog'idan, do'stlaridan va oilasidan ajratishga urinishlarni o'z ichiga oladi. Bu esa uni yanada himoyasiz va zo'ravonga qaram qiladi.

6. Ma'naviy zo'ravonlik: bu zo'ravonlik, unda bir oila a'zosi boshqa oila a'zolarini nazorat qilish va ularga zulm qilish uchun diniy yoki ma'naviy e'tiqodlardan suiiste'molchilik, xudbinlik bilan foydalanadi.

7. Vayronkor tahdidlar: bu zo'ravonlikning irodasiga rioya qilmagan taqdirda jismoniy zo'ravonlik, mulkni yo'q qilish yoki boshqa salbiy oqibatlarga tahidlarni o'z ichiga oladi.

8. Zo'ravonlikning boshqa shakllari ham bor. Bularga bolalarga nisbatan zo'ravonlik, keksa qarindoshlarga nisbatan zo'ravonlik, ekspluatatsiya va boshqa zo'ravonlik shakllari kiradi.

Bolaning ruhiy salomatligi asosan oilaviy muhitda shakllanadi. Oilada bolada ruhiy salomatlikni yaratishga yordam beradigan ba'zi shartlar bor. Bularni bilish yosh ota-onalar uchun juda zarur. Quyida ana shulardan ayrimlarini keltiramiz:

1. Bolaga uni syevishlarini sezdirib turish va qo'llab-quvvatlash: Bolalar sevgi, mehribonlik, g'amxo'rlikka juda muhtoj bo'ladilar. Ota-onalar xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi, mehrli muhit yaratish orqali bolaga bo'lgan sevgisi va g'amxo'rligini bildirishlari kerak.

2. Ijobiy muloqot: oilada ochiq va sog'lom muloqotni saqlash muhimdir. Ota-onalar bolani tinglashlari, uning his-tuyg'ulari va fikrlariga qiziqish bildirishlari va muhim mavzularni ular bilan muhokama qilishlari kerak.

3. Bolaning ishonchini mustahkamlab turish: ota-onalar ko'pincha bolani ovutish va o'z ishlarini bitirib olish uchun bolalariga va'da berishadi. Mana shunda ular bergen va'dalariga sodiq qolishlari va ishonchli bo'lishlari kerak. Ishonch oiladagi sog'lom munosabatlar va bolaning ruhiy farovonligining asosidir.

4. Chegaralarni belgilash: ota-onalar bolalariga ulardan nima kutishayotganini bildirib turishlari kerak. Buning uchun zaro kelishib, aniq qoidalar va chegaralarni, tartibli munosabatlarni belgilab olishlari kerak. Bu bolalarga mas'uliyat hissini o'rgatadi va o'zini o'zi boshqarishga yordam beradi.

5. Bolada mustaqillikni qo'llab-quvvatlash: bola o'z mustaqilligini rivojlantirishi va yoshiga qarab, iloji boricha o'ziga tegishli ishlarda o'zi qaror qabul qilishi kerak. aks holda katta bo'lgach, birovlarning qarorlariga muhtoj bo'lib qolishlari mumkin. Shuning uchun ota-onalar farzandiga mustaqillik uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarini egallashga yordam berishlari kerak.

6. Ijobiy misol: ota-onalar bolaning ma'naviy qadriyatlari va xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular ijobjiy xulq-atvorni namoyish etishlari va nizolarni konstruktiv ravishda hal qilishlari kerak.

7. Stressni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish: ota-onalar farzandiga qiyinchiliklarga duch kelganida ularni yengishga yordam beradigan stressni boshqarish texnikasi va hissiy ko'nikmalarini o'rgatishlari zarur.

8. Bolaning jismoniy sog'lomligiga g'amxo'rlik qilish: to'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollik va uyqu rejimiga rioya qilish bolaning ruhiy salomatligida muhim rol o'ynaydi.

9. Rivojlanishni qo'llab-quvvatlash: ota-onalar o'rganishni va o'rganishga qiziqishni rag'batlantirishi, bolaning turli manfaatlarini qo'llab-quvvatlashi va uning iste'dodlarini rivojlantirishga yordam berishi kerak.

10. Psixologik yordam: agar bolada jiddiy ruhiy muammolar yoki depressiya holatlari kuzatilsa, tegishli yordam va yordam ko'rsatadigan mutaxassis bilan bog'lanish muhimdir.

Oilada bolaning ruhiy salomatligini yaratish ota-onalar va boshqa oila a'zolaridan e'tibor, vaqt va kuch talab qiladi. Shuni esda tutish kerakki, do'stona ko'mak uning shaxsiy ehtiyojlari va xarakteriga moslashtirilishi kerak.